

Shi'ite Effective Geopolitical Foundations in the Regional System of the Middle East^۱

Mohammadreza Moradi

PhD. Student, Najaf Abad Branch, Islamic Azad University, Najaf Abad, Iran. eli.s232@yahoo.com

Abstract

The purpose of the present study is to review Shi'ite effective geopolitical foundations in the regional system of the Middle East. The method of research is descriptive-analytic and the library method was used for data collection. In this regard, ۲۶۹ samples were chosen to complete the questionnaire and determine the statistical sample. According to the obtained results, the region's geographic vastness is the first effective factor causing political impact. It is associated with the concept of power and Shi'ism has turned into a geopolitical subject today because the Shi'ites' geographical centers are the influential regions on power relations in the Middle East and the whole world. The existence of 'Atabāt-e 'Āliyāt is the second and conflicts and Vahābiat are the third effective factor on the Shi'ites creating models and Shi'ite mutual acts in the Middle East.

Keywords: Geopolitical Foundations, Shi'ite, Regional System. Middle East, Iran.

^۱ Received: ۲۰۲۱/۱۰/۰۲ - Revision: ۲۰۲۱/۱۰/۲۷- Accepted: ۲۰۲۱/۱۲/۱۶

**© the authors

E-ISSN: ۲۷۸۳-۴۹۹۹

<http://journals.abru.ac.ir>

بنیان‌های ژئوپولیتیکی تأثیرگذار شیعه در نظام منطقه‌ای خاورمیانه^۲

محمد رضا مرادی

دانشجوی دکتری، واحد نجف آباد، دانشگاه آزاد اسلامی، نجف آباد، ایران. eli.s۲۳۳@yahoo.com

چکیده

هدف پژوهش حاضر بررسی بنیان‌های ژئوپولیتیکی تأثیرگذار شیعه در نظام منطقه‌ای خاورمیانه است. روش تحقیق توصیفی - تحلیلی بوده، برای گردآوری داده‌ها، از روش کتابخانه‌ای و برای تکمیل پرسشنامه و تعیین نمونه آماری، با استفاده از جدول استاندارد مورگان، تعداد ۲۶۹ نمونه انتخاب شد. با توجه به نتایج بدست آمده، وسعت جغرافیایی منطقه، اولین عامل تأثیرگذار بوده و موجب نقش‌آفرینی سیاسی شده و خود در پیوند با مفهوم قدرت بوده که امروزه شیعه به یک موضوع ژئوپولیتیک تبدیل شده است؛ زیرا نقطه ثقل جغرافیای شیعیان، مناطقی است که بر روابط قدرت در سطح منطقه و جهان تأثیرگذار است. وجود عتبات عالیات، عامل دوم تأثیرگذار بر شیعیان می‌باشد. اختلافات و وهابیت، عامل سوم تأثیرگذار بر ایجاد الگوها و کنش‌های متقابل شیعه در خاورمیانه هستند.

کلیدواژه‌ها: بنیان‌های ژئوپولیتیکی، شیعه، نظام منطقه‌ای، خاورمیانه، ایران.

^۲ تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۷/۱۰ - تاریخ اصلاح: ۱۴۰۰/۰۸/۰۵ - تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۰۹/۲۵

مقدمه

در جهان امروزی، جریان‌های فکری و ارائه‌دهندگان آموزه‌های دینی و مذهبی تشیع، باید به فکر این باشند که در راستای تحولات پیش‌آمده در اثر جهانی شدن و در بستر فرصت‌های خلق‌شده خود را نمایان سازند. در این میان اگر هویت شیعی به‌عنوان یک مذهب پویا، برای تقویت عوامل مقاوم و بازدارنده، خود را با واقع‌بینی در جهت بهره‌گیری مطلوب و تعادل سازنده از سایر فرهنگ‌ها آماده کرده و هویت پویا و مستحکمی، برای عقاید و باورهای مذهبی خود فراهم کند، خواهد توانست از یک فرصت جهانی برای گسترش فرهنگ شیعی برخوردار شود. تشیع می‌تواند با به‌کارگیری فناوری‌های عصر جهانی شدن که مهم‌ترین آن‌ها اینترنت و ماهواره است، باورها و ارزش‌های خود را در کنار سایر فرهنگ‌ها و تمدن‌ها و در تعامل با آن‌ها عرضه کند و یک منبع باارزش جهانی برای سایر فرهنگ‌ها تلقی شود. منطقه جنوب غرب آسیا به‌صورت سنتی عرصه همسایگی و تعامل کشورهای متعددی است که به‌صورت تاریخی در طیف گسترده‌ای از روابط با یکدیگر قرار داشته‌اند. با این وجود، علقه‌های ژئوپولیتیک هریک از کشورها و قدرت‌های این منطقه در بیشتر اوقات دارای تعارضات گسترده‌ای از هم بوده است. نظریه‌پردازان کلاسیک ژئوپولیتیک، تأکید بسیاری بر فاصله، فضا و مرزها داشتند. اما در سده حاضر دیگر قدرت نظامی تنها شاخص قدرت رهبری برای کشورها در صحنه بین‌المللی نیست؛ زیرا در حال ورود به عصری هستیم که نزاع مستقیم، فرصت بروز نمی‌یابد و عوامل یا متغیرهای جدید، روش ما را در ارزیابی موقعیت‌های ژئوپولیتیک، تعیین می‌کنند. در حال حاضر توجه به عوامل فرهنگی و اعتقادی در امر ژئوپولیتیک، حیثه‌های دیگری از هم‌نشینی جغرافیا با سیاست را مطرح ساخته است. نقش حساس اسلام در سیاست بین‌المللی باعث شده که در دهه‌های اخیر، ژئوپولیتیک کشورهایی که تمام یا اکثریت جمعیت آن‌ها را مسلمانان تشکیل می‌دهند، بازنگری شود.

پراکندگی شیعه در محیط‌های جغرافیایی استراتژیکی و داشتن پتانسیل‌های قوی مانند ایدئولوژی سیاسی، فرهنگ عاشورا و مهدویت، و برنامه نظام جهانی منسجم، آنان را در موقعیت ممتازی قرار داده است؛ اما از آنجاکه قبل از پیروزی انقلاب اسلامی ایران، اغلب این شیعیان در موقعیت انفعالی قرار داشتند، کم‌تر مورد توجه قدرت‌های جهانی بودند، اما با پیروزی و استمرار انقلاب اسلامی، گسترش روزافزون و پیشرفت‌های قابل توجه آن، این تأثیرگذاری عمیق‌تر شده و واکنش غرب را در بر داشته که همه این تحولات، موقعیت ژئوپولیتیک شیعه را تحت تأثیر قرار داده و بر اهمیت آن افزوده است. امروزه موقعیت حساس ژئوپولیتیک جهان اسلام، صاحب‌نظران و سیاست‌مداران غرب را وادار ساخته تا به اسلام و به‌طور ویژه به عنصر تشیع، توجه خاصی مبذول دارند. پتانسیل درونی اسلام شیعی و وجود عواملی حرکت‌زا و قیام‌آفرین در درون این مذهب، امکان ارائه تفسیری انقلابی از آن را ممکن ساخته و از سوی دیگر وجود عناصری اعتقادی و مورد توجه ستم‌دیدگان، زمینه‌های هژمونیک شدن آن را آسان کرده است. امروزه شیعه به‌دلیل برخورداری از قدرت تأثیرگذاری بر تحولات و سیاست‌های منطقه‌ای و بین‌المللی برای غرب اهمیت ژئوپولیتیک خاصی دارد. در دهه‌های اخیر بروز تحولاتی نظیر پیروزی انقلاب اسلامی ایران، موفقیت‌های حزب‌الله در لبنان، عراق، یمن، گسترش موج آزادی‌خواهی و بیداری اسلامی در جنوب غرب آسیا و شمال آفریقا سبب شده تا شیعیان در کانون تحولات قرار بگیرند. عوامل فوق به همراه

استقرار شیعیان در بطن مناطق استراتژیکی توأم با توانمندی ژئواکونومیک سبب ارتقاء جایگاه تشیع و تبدیل آن به یک مؤلفه ژئوپولیتیک قدرتمند شده است. بعد از پیروزی انقلاب اسلامی ایران در سال ۱۳۵۷، تشیع به یکی از عوامل مهم و تأثیرگذار دنیای ژئوپولیتیک بویژه در منطقه جنوب غرب آسیا تبدیل شده است. مُسَلَم است که سیاسی شدن شیعه در جهان، ماهیتی ژئوپولیتیک پیدا کرده است، چرا که از نقطه نظر ژئوپولیتیک، مسائل ایران و تشیع به گونه‌ای با هم پیوند خورده است. از این رو پژوهش حاضر درصدد پاسخ به این سؤال است که عوامل تأثیرگذار شکل‌گیری ژئوپولیتیک شیعه در نظام منطقه‌ای خاورمیانه کدامند؟

مبانی نظری

تاکنون از دانش واژه ژئوپولیتیک تعاریف و تفاسیر مختلف علمی و کاربردی گوناگونی به عمل آمده که به نوعی مخرج مشترک همه آن‌ها کنش متقابل جغرافیا (در مقیاس‌های مختلف) و سیاست در قالب مناسبات قدرت است. بدین مفهوم که قلمروهای جغرافیایی به فراخور موقعیت و محتوایی که دارند در معنابخشی به الگوهای رفتاری (همکاری، هموردی و هم‌سستی) واحدهای سیاسی نقش‌آفرینند و به هویت و رویدادهای نواحی جهت می‌دهند (کاوایانی‌راد و تهامی، ۱۳۹۲، ص ۱۲۱). از این رو، ژئوپولیتیک به مطالعه کنش متقابل سیاست (قدرت) و جغرافیای فضا، مکان و قلمرو می‌پردازد و این مناسبات قدرت به صورت طیفی از همزیستی، هموردی، تنش جنگ در کانون پژوهش‌های جغرافیای سیاسی قرار داشته است. در این میان، جغرافیا برای کنش بازیگران سیاسی و واحدهای سیاسی، فضایی در قالب کشورها، گروه‌های ملی و سازمان‌ها، فرصت‌ها و محدودیت‌هایی ایجاد می‌کند. براساس چنین ویژگی‌هایی، ژئوپولیتیک را علم مطالعه روابط متقابل جغرافیا، قدرت، سیاست و کنش‌های پدیده‌های ناشی از ترکیب آن‌ها با یکدیگر دانسته‌اند (حافظ‌نیا، ۱۳۹۰، ص ۹۰). در حال حاضر جمعیت مسلمانان جهان به بیش از یک میلیارد و ششصد میلیون نفر رسیده است و براساس آمار که از منابع مختلف گزارش شده است، شیعیان حداقل حدود ۲۰ درصد این جمعیت؛ یعنی جمعیتی بیش از سیصد و بیست میلیون نفر را تشکیل داده‌اند و پیش‌بینی می‌شود تا سال ۲۰۳۰، جمعیت مسلمانان به دو میلیارد و دو بیست میلیون نفر و جمعیت شیعه، بیش از چهارصد میلیون نفر باشد (محمدپور، ۱۳۸۴، ص ۲۵۰).

ژئوپولیتیک شیعه، به مفهوم امتداد جغرافیای سیاسی شیعیان در کشورهای مختلف خاورمیانه بزرگ یا هارتلند ایران است (تلاشان، ۱۳۸۸، ص ۱۶). اهمیت ایران تا آنجاست که گراهام فولر، ایران را قبله عالم می‌نامد (فولر، ۱۳۹۰). مارتین کرامر، محقق اسلام‌ستیز آمریکایی، در کتاب تشیع، مقاومت و انقلاب، به‌طور ضمنی در مورد اهمیت عنصر ژئوپولیتیک شیعه می‌نویسد: در دوران معاصر، تشیع برخی از قویترین مفاهیم طغیان انقلابی را پدید آورده است جنبش‌های شیعی امروزه، استراتژی‌های سیاسی فوق‌العاده اصلی ابداع کرده‌اند که اغلب موجب شگفتی و حیرت دنیای اسلام و غرب شده است. این شیوه‌ها در ایران از بزرگ‌ترین موفقیت‌ها برخوردار بوده و الهام‌بخش سایر شیعیان در دنیای عرب و جنوب آسیا نیز شده‌اند (حسینی‌زاده، ۱۳۸۲، ص ۱۰۳). موقعیت جغرافیایی استقرار شیعیان یا ژئوپولیتیک شیعه در منطقه خاورمیانه، ناشی از استقرار شیعیان در قلب بزرگترین منطقه نفت‌خیز خاورمیانه است که ۷۵ درصد از ذخایر نفتی جهان را در اختیار دارد (سجادپور، ۱۳۸۴، ص ۱۲).

عوامل ژئوپولیتیکی تأثیرگذار بر دوام شیعه؛ درحقیقت، مذهب در کنار زبان، یکی از قویترین نیروهای مؤثر در کشورهای مستقل کنونی شمرده می‌شود. همچنین عامل مذهب هنوز دلیل وجود و بقای بسیاری از کشورهاست (جردن و روانتری، ۱۳۸۱، ص ۱۷۱). گلاسنر نیز به نقش مذهب در پدیده‌های سیاسی اشاره می‌کند و برخی از موارد آن را برمی‌شمارد: ظهور ایرلند به دلیل وجود دو مذهب کاتولیک و پروتستان، سوریه به سبب وجود مسلمانان و مسیحیان، هند به دلیل وجود دو مذهب اسلام و هندو، فلسطین به واسطه وجود یهودیان و مسلمانان، نمونه‌هایی هستند که نقش‌آفرینی مذهب در آن‌ها

نمایان است. در هرکدام از این مناطق، زمانی که نقشه سیاسی دنیا و دوره‌های تاریخی منطبق با آن تغییر می‌کرد، گروه اقلیتی در واحدهای جدید شکل می‌گرفتند و بعضی از آن‌ها مشکلاتی را در راه آمیزش با نظام ملی به‌وجود می‌آوردند (صفحه ۱۳۸۰، ص ۵۵). اهمیت عامل دین و مذهب در برخی از مناطق مذکور به اندازه‌ای بود که موجب تجزیه همه‌جانبه و از بین رفتن اتحاد ملی شد (احمدی، ۱۳۹۰، ص ۶۲).

جهان تشیع، امروزه یک خط سیر مهمی را از لحاظ جغرافیایی شامل می‌شود که در واقع از شرق کشور چین و هندوستان شروع شده و بعد از رسیدن به ایران، از طریق عراق و خلیج فارس به سوریه و لبنان می‌رسد (سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح، ۱۳۸۷، ص ۱۳۸). جمعیت بسیار بزرگی از شیعیان در کشور ایران و کشورهای عربی، همانند عراق، عربستان سعودی، یمن، بحرین و لبنان زندگی می‌کنند و شیعیان در برخی از این کشورها اکثریت جمعیت را تشکیل می‌دهند. در مورد کشورهای اسلامی غیرایرانی غیرعربی هم می‌توان نمونه‌های متعددی را نشان داد که تشیع از سابقه بسیار قدیمی برخوردار است. در شبه قاره هند، تشیع از دیرباز حضور داشته است. بنابراین، می‌توان گفت که تشیع گرچه در ایران سابقه حکومتی چندصدساله دارد، ولی تشیع مخصوص ایرانیان نیست و در بیشتر کشورهای اسلامی و در میان بیشتر قومیت‌ها و ملیت‌های مختلف ریشه دوانیده است (ضرغامی و همکاران، ۱۳۹۱، ص ۲۰۲).

می‌توان از یک امتداد شیعی سخن به میان آورد که از شبه قاره هند آغاز می‌شود و بخش‌های گسترده‌ای از هند و پاکستان را پوشش می‌دهد و سپس بخشی مهمی از افغانستان و حتی آسیای مرکزی را شامل شده و در ادامه، تمام ایران، اکثریت عراق، یمن و برخی کشورهای خلیج فارس، مانند بحرین و منطقه شرق عربستان سعودی را پوشش می‌دهد. در دنباله عراق بخش‌های مهمی از ترکیه را شیعیان امامی، علوی و بکتاشی تشکیل می‌دهند. در لبنان اکثریت با شیعیان امامی، علوی و دروزی است. در سوریه نیز علویان حکومت می‌کنند و جمعیت بزرگی از اقلیت شیعی دیگری نیز در اردن در ساحل سوریه به شکل تاریخی حضور دارند (مجیدی، ۱۳۹۱، ص ۴۱).

زین‌العابدین (۱۳۸۶)، در مقاله‌ای با عنوان «منافع ملی ایران و ژئوپولیتیک نوین تشیع» اشاره دارد که امروزه، منافع ملی ایران با ژئوپولیتیک نوین تشیع پیوند عمیقی خورده است؛ به‌طوری‌که ایران همواره می‌خواهد در میان شیعیان جهان به‌خصوص در عراق نقشی ایفاء کند. تحولات اخیر جهانی و منطقه‌ای، این فرصت را برای ایران ایجاد کرده است؛ از این‌رو، هدف از ارائه این مقاله، بررسی و تحلیل موقعیت ژئوپولیتیک نوین شیعه و مشخص نمودن تهدیدهای منطقه‌ای، فرامنطقه‌ای و پیامدهای آن در جهان کنونی به‌خصوص نقش‌آفرینی ایران در این رابطه است. در شرایط پیش آمده، ایران با توجه به موقعیت خاص می‌تواند به قدرت منطقه‌ای برتر تبدیل شود.

حافظ‌نیا (۱۳۸۸ ب)، در مقاله‌ای با عنوان «تأثیر علایق ژئوپولیتیکی ایران و عربستان در ایجاد چالش‌های منطقه‌ای در جنوب غرب آسیا» به این مورد اشاره دارد که جنوب غرب آسیا شامل ۱۹ کشور است. در حال حاضر منطقه جنوب غرب آسیا فضای رقابت و چالش‌سازی سه قدرت ایران، عربستان و ترکیه است. این سه قدرت علایق ژئوپولیتیکی بسیار متنوعی دارند و نگرش غیرقابل تقسیم آن‌ها (بسیط بودن علایق ژئوپولیتیکی) بستر چالش‌سازی و منازعه را شکل داده است. بر این‌دین وضعیت به شکل‌گیری دسته‌بندی‌های منطقه‌ای، تولید بحران و منازعه انجامیده است.

افشردی (۱۳۸۸)، در مقاله‌ای با عنوان «تأثیر عوامل ژئوپولیتیک شیعه بر توسعه نفوذ انقلاب اسلامی» اشاره به این دارد که منظور از گسترش یا توسعه و تداوم نفوذ آموزه‌های انقلاب اسلامی ایران در منطقه این است که مبارزه با استکبار، عدالت‌جویی و حمایت از مستضعفین که از مهم‌ترین شعارهای انقلاب اسلامی ایران است، به‌خوبی مورد توجه بسیاری از مردمان خاورمیانه قرار گرفته است. توسعه، فرایندی چندبعدی است که اغلب به تغییر از یک وضع مطلوب اشاره می‌کند. از نفوذ نیز به‌عنوان اقدام غیراجبارآمیز قدرت استفاده می‌شود؛ زیرا می‌توان نفوذ را مانند قدرت به‌عنوان یک تولدایی یا به‌عنوان یک رابطه تعریف کرد. در نتیجه طرف مقابل به‌جای آنکه مجبور به تغییر تصمیم خود شود، متقاعد می‌شود و اقدام مدنظر را انجام می‌دهد.

بازدار (۱۳۸۹)، در مقاله‌ای با عنوان «بررسی و اولویت‌بندی عوامل واگرایی اثرگذار در روابط ایران و کشورهای اسلامی پیرامونی» اشاره می‌دارد که وقوع انقلاب اسلامی در ایران به رهبری امام خمینی یکی از رخداد‌های بزرگ نیمه دوم سده بیستم بود که باعث ایجاد تغییرات و تحولات فراوانی در کشورهای منطقه و نیز در ساختار قدرت جهانی شد. دولت جمهوری اسلامی ایران بی‌شک از مهم‌ترین بازیگران هویت‌ساز و تأثیرگذار در منطقه خاورمیانه است. این انقلاب با برخورداری از دیدگاه فرامرزی خود، کشورها و ملت‌های فراوانی را هم در کشورهای دوردست و هم در کشورهای مجاور و نزدیک، به‌خصوص در خاورمیانه تحت‌تأثیر قرار داده است.

فاضلی‌نیا (۱۳۸۵)، در مقاله‌ای با عنوان «ژئوپولیتیک شیعه و مسئله امنیت ملی ایران» بیان داشت که موقعیت خاص ایران همواره بستر مناسبی را برای ایجاد تنش‌های سیاسی، نظامی و به‌مخاطره افتادن امنیت ملی آن فراهم آورده است، در گذشته ژئوپولیتیک ایران به سبب عواملی مانند منابع خام یا موقعیت گذرگاهی مورد توجه قرار می‌گرفت؛ اما با پیروزی انقلاب اسلامی ایران و سقوط شاه، ایران که یکی از متحدان آمریکا و غرب در منطقه بود، به نیرومندترین دشمن آن‌ها در منطقه تبدیل شد و منافع آنان را آماج حملات تبلیغی خود قرار دارد. از این‌رو غرب از جانب ابعاد جدیدی از ژئوپولیتیک ایران احساس خطر می‌کند که یکی از این موارد، مسئله ژئوپولیتیک شیعه است. نتایج پژوهش نشان داد که ایران باید در عرصه منطقه و جهان هویتی را بازسازی و عرضه کند که نه تنها از آمریکا خلع سلاح فکری نشود، بلکه هویت مثبت و سازنده‌ای از ایران و اسلام بازسازی شود که همراه با تقویت ساختار داخلی، حریم امنیتی گسترده‌ای را برای کشور فراهم آورد.

تلاشان (۱۳۹۱)، در مقاله‌ای با عنوان «دورنمای ژئوپولیتیک شیعه در عراق»، دو سناریوی اساسی را درباره نظام سیاسی آینده عراق و ویژگی‌های هر کدام، مورد بررسی قرار داده و نتیجه نشان می‌دهد که از دو سناریوی مبتنی بر فدرالیسم و نظام استبدادی، شرایط برای سناریوی اول فراهم است که می‌تواند وزن و قلمرو ژئوپولیتیک شیعیان را ارتقاء دهد.

زین‌العابدین و خیرخواه (۱۳۹۳)، در مقاله‌ای با عنوان «تحلیل مؤلفه‌های تأثیرگذار بر واگرایی شیعیان در منطقه خاورمیانه» بیان داشتند که شیعیان همواره با داشتن ویژگی‌هایی مانند عقلانیت مبتنی بر وحی، همچنین با داشتن روحیه مقاومت و عدالت‌جو در طول تاریخ اسلام در عرصه‌های مختلف، حضوری فعال و تأثیرگذار داشته‌اند. امروزه در منطقه حساس و مهم خاورمیانه شیعه و ژئوپولیتیک به‌عنوان یک واقعیت تأثیرگذار و انکارناپذیر تلقی می‌شود. این تأثیرگذاری بعد از پیروزی انقلاب اسلامی در ایران و تأسیس حکومت اسلامی با گرایش شیعی ابعاد گسترده‌ای یافت. از دیدگاه ژئوپولیتیک نحوه پراکنش شیعیان در منطقه خاورمیانه دارای ارزش و اعتبار خاصی است. حاشیه شمالی و جنوبی خلیج فارس به‌طور پیوسته محل سکونت شیعیان قلمداد می‌شود.

حافظ‌نیا و رومینا (۱۳۹۶)، در مقاله‌ای با عنوان «تأثیر علایق ژئوپولیتیک ایران و عربستان در ایجاد چالش‌های منطقه‌ای در جنوب غرب آسیا» بیان داشتند که رقابت بین کشورهای یک منطقه در جهان پدیده‌ای فراگیر است، اما کنش میان کشورهای مدعی تابع نوع و تعداد موارد قابل رقابت و چگونگی حل آن‌ها است. دو کشوری که جهت موقعیت اول شدن در یک

منطقه در تلاش هستند، رابطه مسالمت‌آمیز با یکدیگر نخواهند داشت. رابطه این دو کشور تابع نوعی رقابت پایدار خواهد بود که در جهت یارگیری دیگر کشورهای منطقه، به چالش کشاندن یکدیگر و حمایت از کشورها و گروه‌های کوچک‌تر جهت تثبیت موقعیت منطقه‌ای تداوم خواهد داشت. در حال حاضر، رقابت متقابل ایران و عربستان در منطقه جنوب غرب آسیا، تنش‌هایی را شکل داده است که این رقابت و منازعه به سایر کشورهای منطقه نیز سرایت کرده و تنش‌هایی را در این بخش از جهان به وجود آورده است.

زین‌العابدین و جمشیدپور (۱۳۹۸)، در مقاله‌ای با عنوان «آینده پژوهی پیشران‌های تأثیرگذار بر ژئوپولیتیک جهان اسلام» اشاره دارند که آینده پژوهی و ژئوپولیتیک مفاهیم متفاوت و مرتبط هستند. از این نظر که آینده پژوهی یک مفهومی میان‌رشته‌ای است که می‌تواند به عنوان پسوند یا پیشوند هر رشته علمی قرار گیرد. مطالعه ژئوپولیتیک سطح معلومات انسان را در زمینه کشور، دولت، ملت و یا یک مکان جغرافیایی در سطح ملی، منطقه‌ای و جهانی در فضای جغرافیایی افزایش می‌دهد. از این رو مطالعه آینده پژوهی ژئوپولیتیکی زمینه را جهت نیل به قدرت ممکن می‌سازد. پس استفاده از آینده پژوهی در تدوین تئوری‌های ژئوپولیتیکی اهمیت آن را افزایش می‌دهد.

روش تحقیق

تحقیق حاضر توصیفی-تحلیلی با رویکرد کاربردی بوده و برای گردآوری داده‌ها، از روش کتابخانه‌ای و میدانی بهره گرفته شده است. در روش کتابخانه‌ای با مراجعه به کتابخانه‌ها و فیش‌برداری از کتاب‌های مورد نظر و مطالعه اسناد مربوط به موضوع مقاله، در سایت‌های مراکز علمی معتبر، اطلاعات و داده‌های مورد نظر مقاله گردآوری شده و در بخش میدانی از پرسشنامه استفاده شده است. جامعه آماری ۹۰۰ نفر از اعضای کانال انجمن ژئوپولیتیک بوده، پرسشنامه به صورت الکترونیک در کانال گذاشته شده است و تعداد نمونه با استفاده از جدول استاندارد مورگان ۲۶۹ نفر انتخاب و به صورت تصادفی از پرسشنامه‌های تکمیل شده استفاده شد. با استفاده از نرم افزار SPSS مورد تحلیل قرار گرفت.

قلمرو تحقیق

خاورمیانه یا آسیای جنوب غربی در متون کلاسیک به عنوان یک حوزه جغرافیای وسیع به کار برده می‌شود که چندین منطقه مشهور را که در مطالعات منطقه‌ای به مثابه مناطقی جداگانه محسوب می‌شوند، در خود جای می‌دهد. بخش‌هایی از منطقه قفقاز، ایران، پاکستان و افغانستان، بخش‌هایی از آسیای میانه، عراق، ترکیه، کشورهای حاشیه خلیج فارس، سوریه، لبنان، فلسطین و گاهی مصر نیز در ادبیات رایج به عنوان بخشی از آسیای جنوب غربی به کار می‌روند. در واقع در این نگاه، آسیای غربی مجموعه‌ای از ۵ منطقه تلقی می‌شود که در مطالعات کلاسیک منطقه‌ای مجزا از هم فرض می‌شوند. براساس این نقشه آسیای جنوب غربی منطقه‌ای از شمال شبه قاره هند، آسیای میانه، قفقاز، آسیای صغیر، منطقه خلیج فارس و بخش عمده خاورمیانه به معنای مصطلح، آن را در برمی‌گیرد. این نگاهی است که حتی در برخی برنامه‌های بهداشتی و مهاجرتی سازمان ملل متحد نیز وجود دارد.

یافته‌های پژوهش

تأثیر انقلاب اسلامی ایران در ساختن یک حکومت شیعی مبتنی بر تئوری مذهبی، در سیاسی شدن جمعیت شیعیان و به اصطلاح آنچه بیداری شیعی و خیزش شیعه نامیده می‌شود، بر جمعیت‌های شیعی منطقه؛ آنان را به عنوان یک بازیگر داخلی در درون حکومت‌ها مطرح نمود. خودآگاهی شیعیان در عرصه اجتماعی-سیاسی درون کشورهای عرب و در ارتباط با مطالبه حقوق اجتماعی و دستیابی به منابع، منزلت، اقتدار و ثروت، به مرور زمان حاکمان سنی را مجبور به پذیرش حقوق شیعیان و نقش آنان در عرصه‌های داخلی کرده است.

همچنین بیداری جمعیت‌های شیعی و خودآگاهی و درک آنان از موقعیت خویش در منطقه خلیج فارس و خاورمیانه، آنان را تا حد یک بازیگر بین‌المللی ارتقاء داده و در واقع ژئوپولیتیک شیعه را بیش از پیش واقعیت بخشیده است؛ چرا که شیعیان در منطقه‌ای واقع شده‌اند که از لحاظ سیاسی و استراتژیک، موقعیتی استثنایی در جهان دارد. این منطقه کانون اصلی منازعات در ۵۰ سال اخیر بوده و با در اختیار داشتن منابع عظیم انرژی، دنیای صنعتی و بازارهای مصرف انرژی هر روز به آن محتاج‌تر است (نادری، ۱۳۹۱، ص ۱۸۳). امروزه نیز، شیعه در حوادث و رویدادهای کنونی در منطقه خاورمیانه سهم درخور توجهی دارد و تمام نگاه‌های سیاسی را به خود جلب کرده است. موفقیت‌های نامزدهای شیعیان در انتخابات کشور عراق، نقش محوری حزب‌الله لبنان در بسیج تظاهرات حمایت‌آمیز از سوریه، جنگ پیروزمندانه حزب‌الله بر ضد اسرائیل و فعال شدن جریان‌های مختلف شیعه و درخواست اصلاحات سیاسی توسط آن‌ها در یمن و سایر تحولات کشورهای منطقه از جمله مصر، افغانستان و آذربایجان بیانگر این واقعیت است که هویت سیاسی شیعه در منطقه در حال شکل‌گیری است (احمدی و حسینی نصرآبادی، ۱۳۹۵، ص ۲۰). از این رهگذر؛ هنگامی قدرت شیعه و ژئوپولیتیک حقیقی شیعه بر ما هویدا است که درکی از سرچشمه قدرت حقیقی شیعه داشته باشیم. درحقیقت، پتانسیل درونی اسلام شیعی و عواملی درونی این مذهب است که به خودی خود، زمینه‌های هم‌مونیک شدن آن را آسان کرده است. به همین جهت ژئوپولیتیک شیعه بدون توجه به عقاید و نمادهایش که ایدئولوژی آن را به وجود می‌آورد بی‌معناست.

مفهوم شیعه و نظریات پیدایش آن: دو واژه «شیعه» و «تشیع» برگرفته از ریشه «شیع» در زبان عربی هستند. شیعه در لغت به معنی هوادار، مرید، دسته، پیرو، طرفدار و گروهی که بر امری یک سخن شوند، است (خضری، ۱۳۹۲، ص ۲۳). به بیان دیگر واژه تشیع از نظر لغت به معنای پیرو و انصار است و ریشه آن از مشایعت به معنای اطاعت و پیروی کردن است. این واژه به‌ویژه در مورد افرادی به کار می‌رود که پیرو امیرمؤمنان علی (ع) و فرزندان معصوم آن حضرت هستند و بر این باورند که امام علی (ع) وصی و جانشین پیامبر اسلام از طریق نص شرعی تعیین می‌شود و امامت وی و دیگر امامان شیعه نیز از طریق نص شرعی ثابت شده است (احمدی و حسینی نصرآبادی، ۱۳۹۵، ص ۶). برخی نویسندگان غربی و شماری از پژوهش‌گران عرب برآنند تا تشیع را فرقه‌ای انحرافی و برآمده از جنبش‌های سیاسی تاریخی سده اول هجری بدانند، اما واکاوی روایات و مستندات تاریخی ما را با واقعیت‌های دیگری روبه‌رو می‌سازد. عده‌ای پیدایش شیعه را با حادثه سقیفه مرتبط می‌دانند، یعنی نخستین اجتماع مسلمانان پس از مرگ پیامبر (ص) که برای تعیین جانشین وی برپا کردند. عده‌ای دیگر بر این باورند که شیعه پس از خلافت علی (ع) پدید آمد. از نگاه این عده تشیع به معنای عام کلمه پس از کشته شدن عثمان ظهور کرد و مردم را به دو دسته علوی و عثمانی تقسیم نمود. برخی پیدایش شیعه را به جنگ جمل ارتباط داده و بعضی نیز، ظهور شیعه را با جنگ صفین مرتبط دانسته و شیعیان را در برابر کسانی چون خوارج، پیروان علی (ع) شمرده‌اند. عده‌ای دیگر ظهور تشیع را به حادثه کربلا به عنوان نتیجه عملی و واکنش فوری جامعه در برابر امویان فرض کرده‌اند و پیدایش تشیع را نوعی ارج‌گذاری مذهبی اهل عراق به‌ویژه کوفیان به امام علی (ع) و خاندان پیامبر (ص) دانسته‌اند. گروه

دیگر تشیع را مذهب برساخته ایرانیان در برابر اعراب شمرده و بر این باورند که ایرانیان به دلایل و انگیزه‌های سیاسی و برای جلوگیری از سلطه اعراب که از طریق اسلام سنی در صدد غلبه بر آنان بودند به این مذهب روی آورده‌اند. در برابر این همه نظریه، شیعیان معتقدند که بنیاد مذهب تشیع به قرآن و سنت پیامبر (ص) بازمی‌گردد و اندیشه شیعه چیزی نیست جز همان اسلام که پیامبر خدا عرضه کرده و تشیع سیاسی حقیقتی از اسلام است (خضری، ۱۳۹۲، ص ۳۷).

ساختار اصلی تفکر سیاسی شیعه: اندیشه سیاسی شیعه چهار بعد مختلف را یک‌جا در خود حفظ کرده است: الهی بودن، عقلانی بودن، انقلابی بودن و مردمی بودن آن.

هرچند که هر دو مفهوم ژئوپولیتیک شیعی و هلال شیعی ساخته شده ذهن مخالفین قدرت‌یابی شیعه در منطقه و جهان است که به نظر در هر دو مفهوم هدف نهایی رواج شیعه‌هراسی است، ولی میان این دو واژه باید تفاوت قائل شد. البته خارج از این مسئله باید گفت ژئوپولیتیک شیعی واقعیتی انکارناپذیر است که مبنی بر قدرت منطقه‌ای شیعیان در خاورمیانه که حتی اگر جهان غربی دست به ساخت و بازنمایی آن نمی‌زد، غیرقابل انکار بود. باید گفت، ژئوپولیتیک شیعه همانند هلال شیعی نیز ماهیت شیعه‌هراسانه دارد که به‌طور علمی نخست غربیان آن را ساخته و پرداخته کردند. کسانی نظیر «توال» و «فولر» در زمره اول اشخاصی بودند که مفهوم ژئوپولیتیک شیعی را با نیت تذکر به کشورهای غربی، به‌جهت قدرت‌یابی شیعیان در آینده منطقه و حتی جهان (به‌خصوص ایران)؛ گوشزد کردند. البته چنین زنگ خطری، هم چندان خالی از منق نبود، زیرا با وجود منطقه حساسی نظیر خاورمیانه (و در رأس آن خلیج فارس)، شیعیان با حداکثر جمعیت در این مناطق بیش از سنیان پتانسیل تهدید برای غرب به حساب می‌آیند. از چندین جنبه: تهدید امنیت انرژی غرب، تهدید امنیت اسرائیل و وجود کانون شیعه (ایران) در منطقه، ژئوپولیتیک شیعه مفهومی واقعی، اما تهدیدزا برای اعراب و به‌خصوص غرب است.

تفکر و اندیشه‌های شیعه در اثر جهانی شدن: ایدئولوژی و تفکر شیعه به‌خصوص جریان اصلی شیعه امامیه با نگرش عدالت‌خواهانه و مشیت‌گرایانه، پویایی لازم را برای تغییر و تحول لازم در سیاست بین‌الملل در عصر حاضر فراهم می‌آورد. با شکست ایدئولوژی‌های ناسیونالیسم و سوسیالیسم در پایان دهه ۶۰ میلادی اسلام شیعی به‌عنوان یک ایدئولوژی سیاسی بعد از افول ایدئولوژی‌های ملی‌گرایی و سوسیالیسم در نیمه دوم قرن بیستم در جوامع اسلامی رونق گرفت. از آن تاریخ به‌تدریج اسلام‌گرایان شیعی فرصت یافتند تا به نیرویی دست اول تبدیل شوند. اوج این روند انقلاب اسلامی ایران بود. در واقع، انقلاب اسلامی ایران باعث برانگیخته شدن شیعیانی شد که به‌عنوان بخش خاموش جامعه مسلمانان تا آن زمان هیچ‌گونه نقشی در سرنوشت خود و در ساختار سیاسی کشور خود نداشتند. در اثر انقلاب اسلامی، شیعیان جرأت و شجاعت خود را بازیافتند و پس از یک دوره فترت و سستی، از خواب غفلت، بیدار شده و هویت تازه‌ای یافتند (احمدی و حافظ‌نیا، ۱۳۸۹، ص ۵۶). این انقلاب جنبش‌های خفته را بیدار کرد. بیداری‌های کم‌تحرک را سامانی دوباره بخشید و حتی در برخی موارد جنبش‌های پرتحرک را به‌سوی ایدئولوژی جدید فراخولند (درخشه و جمیری، ۱۳۹۰، ص ۳۹).

بی‌شک در دوران معاصر، تشیع برخی از قویترین مفاهیم طغیان انقلابی را پدید آورده است. امروزه جنبش‌های شیعه استراتژی‌های سیاسی فوق‌العاده اصلی ابداع کرده‌اند که اغلب موجب شگفتی و حیرت دنیای اسلام و غرب شده است.

از این رو در این چند دهه، اسلام شیعی قابلیت خود را به عنوان ایدئولوژی سیاسی بیش از پیش نمایان ساخته است (توانا و سلیمیان، ۱۳۹۱، ص ۷۹۳).

پراکندگی جمعیت شیعه در مناطق راهبردی انرژی: در ارتباط با ژئوپولیتیک شیعه، امروزه، یکی از چالش‌های دول غرب آمریکا حضور حداکثری شیعیان در مناطق نفت خیز خلیج فارس و خاورمیانه است. این مسئله را می‌توان تطبیق «ژئوپولیتیک انرژی» با «ژئوپولیتیک شیعه» دانست.

درواقع رابطه نزدیکی بین منابع نفت و گاز خاورمیانه با مناطق سکونت شیعیان وجود دارد، به طوری که ۸۰ درصد جمعیت بومی خلیج فارس را شیعیان تشکیل می‌دهد، در حالی که سه چهارم ذخایر نفتی جهان در این منطقه وجود دارد. مروری بر مناطق نفت خیز جهان نشان می‌دهد که خاورمیانه با اختصاص ۲۳ درصد جمعیت جهان به خود؛ ۳۰ درصد منابع معدنی جهان، ۷۴ درصد ذخایر نفتی خام جهان و ۵۰ درصد از ذخایر کشف شده گاز طبیعی را در خود جای داده است (کاوایی‌راد و همکاران، ۱۳۹۱، ص ۲۰۷). به طور مثال، در عربستان سعودی شیعیان روی بزرگ‌ترین حوزه نفتی این کشور در منطقه شرقی شامل شهرهایی چون: قطیف و الاحساء زندگی می‌کنند و عملاً بخش اعظم کارهای اجرایی نفت را شیعیان انجام می‌دهند. افزون بر عربستان، در کشورهای عمان، عراق، بحرین، امارات، کویت و قطر نیز شیعیان در مناطقی زندگی می‌کنند که از مهم‌ترین مراکز نفت خیز منطقه به‌شمار می‌آیند (متقی و همکاران، ۱۳۹۲، ص ۱۰-۱۱).

شیعه در نظام منطقه‌ای خاورمیانه: جمهوری اسلامی ایران با توجه به جمعیت انسانی، نظام سیاسی اسلامی و دارا بودن اکثریت جمعیت شیعه مذهب، به عنوان هارتلند تشیع در جهان تلقی می‌شود و سایر مراکز شیعی واقع در کشورهای مختلف در امتداد این هارتلند قرار گرفته‌اند که از آن‌ها می‌توان به عنوان مکمل‌های ژئوپولیتیک تشیع در ایران یاد کرد و اقتدار آن‌ها تا حدودی وابسته به میزان قدرتمندی ایران است. جهان تشیع امروزه یک خط سیر مهمی را از لحاظ جغرافیایی شامل می‌شود که در واقع از شرق کشور چین و هندوستان شروع شده و بعد از رسیدن به ایران، از طریق عراق و خلیج فارس به سوریه و لبنان می‌رسد. عده‌ای از نویسندگان از این خط سیر و امتداد جغرافیایی تشیع به عنوان کمربند شیعی و عده‌ای دیگر از جمله پادشاه اردن آن را هلال شیعی می‌نامند. در محدوده قلمرو سکونت شیعیان به علت پیوستگی جغرافیایی هر نوع حادثه‌ای به سرعت انتقال می‌یابد. قلمرو جغرافیایی شیعیان از لحاظ سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و غیره دارای توانمندی زیادی است. در سال‌های اخیر حوادثی چون وقوع انقلاب ایران، قدرت‌گیری شیعیان در عراق، پیروزی حزب‌الله لبنان و جنبش‌های دموکراسی خواهی در خاورمیانه سبب تجدید حیات و قدرتمندی ژئوپولیتیک تشیع در صحنه سیاسی جهان شده است (زین العابدین و خیرخواه، ۱۳۹۳، ص ۵).

همچنین جغرافیای سیاسی شیعیان از موقعیت راهبردی مناسبی برخوردار است. اکثر شیعیان جهان در نزدیکی خلیج فارس ساکن هستند. این خلیج بین‌المللی، ۳ قاره اروپا، آسیا و آفریقا را به هم متصل می‌سازد و در گذشته به عنوان کوتاه‌ترین راه دسترسی به هندوستان مورد توجه قدرت‌های سلطه طلب بود. ولی امروزه موقعیت جغرافیایی خلیج فارس در رابطه با کشورهای کناره آن، ارزش غیرقابل انکاری دارد. در حال حاضر برای کشورهای آسیای مرکزی و قفقاز، خلیج فارس مناسب‌ترین مسیر برای دسترسی کشورهای یادشده و نیز افغانستان به دریای عمان، اقیانوس هند و سرتاسر جهان است. از طرف دیگر، با توجه به اینکه خلیج فارس ۸ کشور کناره خود را با اقیانوس هند مرتبط می‌کند، به صورت یک منطقه عملیاتی، همواره در راهبردهای نظامی مورد توجه است (رهبر و همکاران، ۱۳۹۵، ص ۳۳).

شیعه و ژئواکونومی در نظام منطقه‌ای خاورمیانه: اهمیت روزافزون انرژی و نقش آن در شکوفایی صنعت در جهان امروز باعث شده که بعضی از صاحب‌نظران و نویسندگانی مانند کاستلز بر این باور باشند که منطقه خاورمیانه از موقعیت حاشیه‌ای خود در قرن بیستم و عصر نظامی‌گری به متن بحران و مرکز معادلات امنیت جهانی در قرن بیست و یکم راه

یافته و به موضوعی جهانی تبدیل شده که کلیه قدرت‌های بزرگ و مهم به نوعی با این منطقه در ارتباط بوده و امنیت خود را با آن تعریف کرده‌اند. امروزه به‌طور قطع حضور قدرت‌های بزرگ در مناطق مختلف خاورمیانه و خلیج فارس به‌دنبال دسترسی به منابع انرژی ارزان و مطمئن و از طرفی رقابت بر سر منافع اقتصادی است. ریچارد نیکسون رئیس‌جمهور سابق آمریکا درباره اهمیت نفت خلیج فارس می‌نویسد؛ نفت خون صنعت مدرن است و خلیج فارس قلبی است که این خون را مانند تلمبه به جریان می‌اندازد، راه‌های دریایی پیرامون خلیج فارس شریان‌هایی هستند که این خون حیاتی از آن‌ها می‌گذرد. کمیسیون تدوین استراتژی آمریکا، منطقه خلیج فارس را منطقه استراتژیک و با اهمیت عنوان کرده و بر لزوم تلاش سیاست‌مداران آمریکا به منظور تسلط بر این منطقه تأکید می‌کند. این کمیسیون نتیجه می‌گیرد که امنیت ملی آمریکا در گرو تأمین امنیت حوزه خلیج فارس است؛ زیرا هدف استراتژیک این تحلیل، تأمین امنیت انرژی است چرا که آمریکا با برخورداری از ۲ درصد ذخایر نفتی جهان میزان ۲۵ درصد نفت جهان را به خود اختصاص داده است. امروزه تطبیق یافتن ژئوپولیتیک شیعه و ژئوپولیتیک انرژی از نگرانی‌های عمده‌ی غرب به حساب می‌آید و در این میان حضور قدرتمند ایران در خاورمیانه و نفوذ آن در بین شیعیان مناطق همجوار بر دشواری‌های ژئوپولیتیک تشیع از نگاه غربی‌ها افزوده است. قرار گرفتن ایران در میان دو منبع بزرگ انرژی (کاسپین و خلیج فارس) در قرن بیست و یکم و حضور حداکثری شیعیان در مناطق نفت‌خیز خلیج فارس که از آن به‌عنوان تطبیق ژئوپولیتیک شیعه و ژئوپولیتیک انرژی یاد می‌شود بر اهمیت ایدئولوژیکی و ژئواکونومیکی شیعیان تأثیر به‌سزایی دارد. شیعیان به‌علت حضور در مناطق راهبردی خاورمیانه و استقرار در مناطق نفت‌خیز و کانون‌های تجاری بالقوه جایگاه مهمی در معادلات منطقه‌ای ایفاء می‌کنند. از طرفی اروپا و آمریکا به‌دلیل وابستگی شدید به انرژی مطمئن و ارزان به‌طور قطع مجبور به مذاکره با شیعیان هستند که این امر در درازمدت بیشتر نمایان خواهد شد. در سالیان اخیر شاهد تلاش چشمگیر و حضور ناتو در خلیج فارس هستیم که می‌توان علت اصلی این امر را اهمیت ژئواکونومیکی این منطقه به حساب آورد. از دلایل اصلی حضور ناتو در خاورمیانه می‌توان به اقدام روسیه به استفاده سیاسی از ابزار انرژی در تنظیم روابطش با همسایگان غربی خود اشاره کرد که این امر مسئله امنیت انرژی را در دستور کار اتحادیه ناتو قرار می‌دهد (دولت‌یار، ۱۳۸۹، ص ۱۲).

شیعه و ژئوکالچر در نظام منطقه‌ای خاورمیانه: در عصر کنونی، منطقه خاورمیانه و خلیج فارس قلب جهان اسلام را تشکیل می‌دهند و عربستان به‌عنوان مهد دین اسلام از ارزش و اعتبار بالایی برخوردار است، از طرف دیگر، شیعیان به‌عنوان دومین گروه بزرگ مذهبی در جهان اسلام محسوب می‌شوند که در یک محدوده جغرافیایی خاصی در خاورمیانه پراکنده شده‌اند. ایران به‌عنوان هارتلند تشیع در جهان اسلام از موقعیت جغرافیایی و فرهنگی خاصی برخوردار است. این کشور با سابقه درخشان تمدنی و تاریخی خود به‌عنوان مرکز شیعیان جهان محسوب شده و شیعیان پیرامون و منطقه از تحولات آن به شدت تأثیر می‌پذیرند. در واقع می‌توان گفت که قدرت و نفوذ ایران بر وضعیت شیعیان جهان تأثیر مستقیمی دارد. ژئوپولیتیک تشیع در عصر حاضر تنها ممالک اسلامی را در بر نمی‌گیرد، بلکه از ترکیه به خلیج فارس متصل شده و روابط بین‌المللی را تحت تأثیر قرار می‌دهد. پیروزی انقلاب اسلامی در سال ۱۹۷۹م. و روی کار آمدن حکومت جمهوری اسلامی تأثیر فرهنگی و سیاسی زیادی بر شیعیان منطقه خاورمیانه گذاشت. امروزه شیعیان کشورهای مختلف از طریق ارتباط با

ایران، از توان علمی، فقهی و فرهنگی شیعی آن تأثیر می‌پذیرند. منطقه خلیج فارس به‌عنوان یکی از کانون‌های اصلی تمرکز شیعیان از جایگاه ویژه‌ای در جهان برخوردار است. این منطقه به‌عنوان مرکز ایدئولوژیک جهان اسلام و به‌خصوص تشیع به‌شمار می‌آید که جریان‌های اسلامی در سراسر جهان از این منطقه الهام می‌گیرند. یکی از عوامل اصلی گسترش تشیع در منطقه و جهان آموزه‌های فرهنگی متعالی این مذهب است که از جمله آن می‌توان به جایگاه ویژه‌ی عدالت‌خواهی، ظلم‌ستیزی، انتظار و روحیه انقلابی در این مکتب اشاره کرد. مبارزات شیعیان تنها بر رسالت مذهبی آنان استوار نیست، بلکه معارضه با قدرتمندان و وفاداری به سنت نبرد علیه بی‌عدالتی‌ها است. در واقع می‌توان گفت برنامه این مذهب در وجه دنیوی آن عبارت است از زندگی در انتظار ظهور امام زمان (عج) به همراه مبارزه در راه برقراری عدالت بر روی زمین (توال، ۱۳۸۳، ص ۲۵). با توجه به مبادی و عناصر نظری و اعتقادی شیعیان می‌توان چنین نتیجه گرفت که عنصر انقلابی‌گری در تفکر شیعه نهفته است تا آنجا که جورج جرداق، شیعه را اصحاب مذهب ثوری یا مکتب انقلابی معرفی می‌کند (فاضلی‌نیا، ۱۳۸۶، ص ۷۰). جهان غرب سعی دارد با ترویج سکولاریسم و پلورالیسم و استفاده از امکانات جدید در عرصه فناوری و تکنولوژی بر فرهنگ تشیع غلبه کرده و یا از قدرت آن بکاهد و از این طریق به مقصود خود جهت سلطه بر منطقه خاورمیانه و تثبیت هژمونی خود دست یابد. گسترش روند جهانی شدن حوزه‌های مختلف به‌ویژه حوزه فرهنگی موجب خواهد شد که جهانی شدن با نفوذ به لایه هویتی جهان اسلام به ایجاد هویت‌های تازه همت گمارد که این هویت‌ها به میزان زیاد خود را از فرهنگ اسلامی بیگانه می‌پندارند و روند استعمار فرهنگی بازیگران سیاسی در جهان اسلام را تسریع بخشیده و در نهایت فروپاشی آن را دنبال می‌کنند. به حاشیه رانده شدن کشورهای اسلامی در روند توسعه، تلاش برای جلوگیری از طی مراحل توسعه توسط مسلمین و دستیابی به دستاوردهای علمی چالشی جدی است که پتانسیل بالای کشورهای اسلامی و امکان اتخاذ سیاست بهره‌برداری بهینه از قدرت خود و فراهم آوردن زمینه‌های بروز توانایی علمی مسلمانان را تضعیف می‌کند (صفوی، ۱۳۸۷، ص ۲۵۹).

جدول ۲- مؤلفه‌های اثرگذار بر بنیان‌های ژئوپولیتیکی تأثیرگذار شیعه در نظام منطقه‌ای جنوب غرب آسیا (خاورمیانه)

رتبه	میانگین رتبه	درصد					مؤلفه‌های اثرگذار بر بنیان‌های ژئوپولیتیکی تأثیرگذار شیعه در منطقه خاورمیانه
		خیلی کم	کم	متوسط	زیاد	بسیار زیاد	
۱۴	۲/۹۱	۲	۱۸	۶۶	۸	۶	موقعیت جغرافیایی
۱	۳/۸۰	۸	۸	۱۷	۶۷	۸	وسعت جغرافیایی
۱۵	۳/۰۴	۳	۲۶	۴۲	۲۲	۷	جمعیت شیعیان
۱۰	۳/۳	۴	۱۹	۳۶	۲۴	۱۷	منابع موجود در قلمرو شیعیان
۱۱	۳/۱۱	۵	۲۵	۳۳	۲۷	۱۰	ویژگی‌های فرهنگی
۹	۳/۲۴	۵	۲۳	۳۵	۲۶	۱۱	قدرت سیاسی شیعیان
۴	۳/۰۳	۴	۲۹	۳۳	۲۳	۱۰	توسعه‌یافتگی قلمرو شیعیان
۷	۳/۲۰	۲	۲۱	۴۳	۲۴	۱۰	مراسم و فرائض تشیع
۸	۳/۱۱	۴	۲۳	۴۱	۲۲	۱۰	حوزه‌های علمی تشیع
۲	۳/۳۷		۱۸	۴۳	۲۳	۱۶	عتبات عالیات شیعه
۶	۳/۲۹	۱	۲۲	۳۹	۲۳	۱۵	فرهنگ اینار و شهادت
۵	۳/۲۷	۱	۱۷	۴۶	۲۶	۱۰	رهبری جمهوری اسلامی ایران
۳	۳/۳۴	۳	۱۷	۴۰	۲۳	۱۷	اختلافات شیعه و وهابیت
۱۲	۳/۱۵	۴	۱۵	۵۰	۲۴	۷	حاکمیت سیاسی شیعیان
۱۳	۳/۱	۹	۲۲	۳۲	۲۴	۱۳	اختلافات مذهبی در قلمرو شیعیان
۴	۳/۱۴	۹	۲۰	۳۴	۲۲	۱۵	مشارکت سیاسی شیعیان

بررسی مؤلفه‌های مختلف حاکی از آن است که سه عامل بیش از همه عوامل بر منطقه اثرگذار است؛ وسعت جغرافیایی بر بنیان‌های ژئوپولیتیک تأثیرگذار شیعه در خاورمیانه در مرتبه اول، عتبات عالیات شیعه بر بنیان‌های ژئوپولیتیک تأثیرگذار شیعه در خاورمیانه در مرتبه دوم، و اختلافات شیعه و وهابیت بر بنیان‌های ژئوپولیتیک تأثیرگذار شیعه در خاورمیانه در مرتبه سوم قرار دارند.

نتیجه‌گیری

تشیع با خردگرایی ذاتی خود، عدالت‌طلبی و صلح‌خواهی مطلوب توده‌ها، با تکیه بر ظرفیت‌های ژئوپولیتیک موجود، درک هوشمندانه از شرایط منطقه‌ای و جهانی و تعامل مؤثر در سه حوزه شیعی، اسلامی و جهانی می‌تواند ضمن تحکیم جایگاه تاریخی خود از منافع و امنیت شیعیان خاورمیانه در عصر سیاهی و تباهی دفاع کند. شیعیان همواره از یک سو بر اساس اندیشه‌های بنیادین تشیع در مورد حکومت اسلامی در دوره غیبت و سنت عزلت‌گرایانه سیاسی مرجعیت شیعه در تاریخ و از سوی دیگر به دلیل جایگاه آنان به عنوان اقلیتی در جهان اسلام، مشارکت سیاسی محدودی در ساختار حکومت جوامع اسلامی در کشورهای خاورمیانه داشته‌اند؛ بنابراین، با توجه به هویت فردی و غیرسیاسی شیعیان، همواره سیاست‌های تبعیض‌آمیزی از سوی حکومت‌های استبدادی دولت‌های عربی بر آنان تحمیل شده است.

امروزه شیعه به یک موضوع ژئوپولیتیک تبدیل شده است، زیرا نقطه ثقل جغرافیای شیعیان مناطقی است که بر روابط قدرت در سطح منطقه و جهان تأثیرگذار است. از آنجاکه در مباحث ژئوپولیتیک، سه عنصر اصلی یعنی جغرافیا، سیاست و قدرت دارای خصلتی ذاتی می‌باشند، ژئوپولیتیک شیعه نیز باید با ارزیابی این سه عنصر اساسی مطرح و معنی‌دار شود. عنصر اول جغرافیای به هم پیوسته و منسجم قلمروهای شیعی است که از قضا سرشار از قابلیت‌ها و منابع مختلف است. این عنصر شامل موقعیت، قلمرو و ظرفیت‌های جغرافیایی در زیستگاهی که شیعیان به صورت پیوسته و غیرپیوسته در آن زندگی می‌کنند شامل می‌شود. در واقع وسعت جغرافیایی بر بنیان‌های ژئوپولیتیک تأثیرگذار شیعه در خاورمیانه در مرتبه اول است و این مؤلفه یکی از تأثیرگذارترین موارد است، زیرا بیشتر حجم ذخایر نفت و گاز جهان در حوزه استقرار شیعیان و به ویژه اطراف کشور ایران به عنوان کانون اصلی شیعیان واقع شده‌اند و این امر در کنار اهمیت ذخائر کشور ایران، اهمیت استراتژیک و مرکزی آن در منطقه انرژی را نشان می‌دهد. موقعیت مرکزی ایران، امکان بهره‌بری از این وضعیت را در اقدامات سیاسی، نظامی و اقتصادی فراهم می‌سازد. از نظر ژئوپولیتیک، قرارگیری در مرکز منطقه اصلی انرژی جهان و دارا بودن جایگاه قابل توجه در ذخائر نفت و گاز، در جمع با موقعیت حد واسط شرق، غرب و شمال، جنوب و اتصال منطقه انرژی آسیای مرکزی به آب‌های آزاد و اروپا، همگی سبب ارتقای وضعیت و جایگاه ژئوپولیتیک ایران نسبت به دیگر تولیدکنندگان نفت و گاز می‌شود که بنیان‌های شیعه را در منطقه شکل می‌دهد. عنصر دوم شامل عتبات عالیات شیعه بر بنیان‌های ژئوپولیتیک تأثیرگذار شیعه در خاورمیانه در مرتبه دوم می‌شود. به طور اساسی، از منظر هویتی، ارتباط مذهب و سیاست در خاورمیانه، بیش از دیگر نقاط مشاهده می‌شود و یکی از مهم‌ترین عوامل سازنده سیاست‌های داخلی و خارجی در این منطقه، دین و اماکن دینی است؛ به بیان دیگر، جدایی دین از دولت، آنچنانکه در غرب نمودار شد، در خاورمیانه رخ نداد و این به عنوان دومین عامل تأثیرگذار بر بنیان‌های ژئوپولیتیک شیعه بر طبق یافته‌های میدانی است. تشیع از ابتدای

ایجاد، دارای انگاره‌ها و آموزه‌های سیاسی خاصی بوده که این ویژگی در طول دوران‌های تاریخی توانسته نقش آفرینی کند. شیعه با نقش آفرینی سیاسی خود پیوندی با مفهوم قدرت در منطقه برقرار کرده است. سازه شیعه برای بازیابی حقوق از دست‌رفته خود در تکاپوی قدرت است. علاوه بر آن نقش آفرینی سیاسی شیعه با ساخت‌های قدرت ارتباط می‌یابد و آن‌ها را تحت تأثیر قرار می‌دهد.

منابع

- احمدی، سید عباس (۱۳۹۰). *ایران، انقلاب اسلامی و ژئوپلیتیک شیعه*. تهران: مؤسسه مطالعات اندیشه‌سازان نو.
- احمدی، سید عباس؛ حافظ‌نیا، محمدرضا (۱۳۸۹). موانع و شیوه‌های بازدارنده تجدید حیات شیعه در جهان. *شیعه‌شناسی*، شماره ۳۰، ص ۱۹۱-۱۵۷.
- احمدی، سید عباس؛ حسینی نصرآبادی، نرجس سادات (۱۳۹۵). وضعیت ژئوپلیتیک شیعه در عصر جهانی شدن. *مطالعات سیاسی جهان اسلام*، سال ۵، شماره ۱۸، ص ۱-۲۴.
- افشردی، محمدحسین؛ اکبری، حسین (۱۳۸۸). تأثیر عوامل ژئوپلیتیکی شیعه بر توسعه نفوذ انقلاب اسلامی. *آفاق امنیت*، شماره ۲۰، ص ۷۰-۴۵.
- بازدار، شهناز؛ پیشگاهی‌فرد، زهرا؛ فرجی‌راد، عبدالرضا (۱۳۸۹). بررسی و اولویت‌بندی عوامل واگرایی اثرگذار در روابط ایران و کشورهای اسلامی. *پژوهشنامه علوم سیاسی*، شماره ۳، ص ۱۷۱-۱۵۵.
- تلاشان، حسن (۱۳۸۸). ژئوپلیتیک شیعه در لبنان قبل و بعد از جنگ ۳۳ روزه. *شیعه‌شناسی*، سال ۷، شماره ۲۶، ص ۷-۳۴.
- تلاشان، حسن (۱۳۹۱). دورنمای ژئوپلیتیک شیعه در عراق. *شیعه‌شناسی*، شماره ۳۱.
- توال، فرانسوا (۱۳۸۳). *ژئوپلیتیک شیعه*. ترجمه کنایون باصر. تهران: انتشارات ویستار.
- توانا، محمدعلی؛ سلیمیان، مهناز (۱۳۹۱). *آینده گفتمان سیاسی - فرهنگی شیعی در جغرافیای سیاسی - فرهنگی خاورمیانه*. در: مجموعه مقالات همایش ژئوپلیتیک شیعه. تهران: دانشگاه تربیت مدرس.
- جردن، تری؛ رواتری، لستر (۱۳۸۱). *مقدمه‌ای بر جغرافیای فرهنگی*. ترجمه محمد سلیمانی و سیمین تولایی. تهران: موسسه پژوهشی فرهنگ، هنر و ارتباطات.
- حافظ‌نیا، محمدرضا (۱۳۹۰). *اصول و مفاهیم ژئوپلیتیک*. مشهد: پاپلی، چاپ دوم.
- حافظ‌نیا، محمدرضا؛ ابراهیم، رومینا (۱۳۹۶). تحلیل ظرفیت‌های ژئوپلیتیک سواحل جنوب شرق ایران در راستای منافع ملی (فضای غفلت شده). *جغرافیا و توسعه*، سال ۹، شماره ۹، ص ۴۹-۲۰.
- حافظ‌نیا، محمدرضا؛ رومینا، ابراهیم (۱۳۸۸ ب). تأثیر علائق ژئوپلیتیکی ایران و عربستان در ایجاد چالش‌های منطقه‌ای در جنوب غرب آسیا. *تحقیقات جغرافیایی*، دوره ۳۲، شماره ۲، ص ۲۰-۹.
- حسین‌زاده، محمدعلی (۱۳۸۲). *مطالعات جامعه‌شناسی اسلامی و مردم‌شناسی شیعه در دانشگاه فلسطین اشغالی*. *شیعه‌شناسی*، (۲)، ص ۹۳-۷۸.
- خضری، سید احمدرضا (۱۳۹۲). *تشیع در تاریخ*. قم: نشر معارف.
- درخشه، جلال؛ جمیری، محمد (۱۳۹۰). *انقلاب اسلامی ایران و تحول در حرکت شیعی عربستان سعودی*. *شیعه‌شناسی*، سال ۹، شماره ۳۶، ص ۷۰-۳۵.
- درخشه، جلال؛ جمیری، محمد (۱۳۹۰). *انقلاب اسلامی ایران و تحول در حرکت شیعی عربستان سعودی*. *شیعه‌شناسی*، سال ۹، شماره ۳۶، ص ۷۰-۳۵.

- دولت‌یار، مصطفی (۱۳۸۹). مدیریت امنیت پایدار در منطقه خلیج فارس. *سیاست خارجی*، سال ۲۴، شماره ۱، ص ۹۹-۷۷. رهبر، عباسعلی؛ نجات‌پور، مجید؛ یزدان‌پناه، محمد (۱۳۹۵). ارزیابی نظریه ژئوپلیتیک شیعه در سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران. *رهیافت/تغیاب/اسلامی*، سال ۱۰، شماره ۳۶، ص ۴۰-۲۱.
- زین‌العابدین، یوسف (۱۳۸۶). منافع ملی ایران و ژئوپلیتیک نوین تشیع. *شیعه‌شناسی*، دوره ۵، شماره ۹، ص ۴۹-۳۳. زین‌العابدین، یوسف؛ جمشیدپور، ایمان (۱۳۹۸). آینده پژوهی تاثیر ژئوپلیتیکی پیش‌ران‌های جنگ، عرب، نفت بر مرکز جهان اسلام. *پژوهش‌های سیاسی جهان اسلام*، دوره ۱۰، شماره ۱، ص ۲۶۹-۲۴۳.
- زین‌العابدین، یوسف؛ خیرخواه، طاهره (۱۳۹۳). تحلیل مولفه‌های تاثیرگذار بر واگرایی شیعیان در منطقه خاورمیانه. در: *مجموعه مقالات همایش ملی مرزن‌بینی توسعه پایدار و فرصت‌های سرمایه‌گذاری*. دانشگاه آزاد اسلامی واحد پارس‌آباد. سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح (۱۳۸۷). *ژئوپلیتیک منطقه خلیج فارس، با تاکید بر شیعیان*. تهران: انتشارات سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح.
- سجادپور، سید محمدکاظم (۱۳۸۴). ژئوپلیتیک و سیاست خارجی ایران: تداوم و تغییر. *ژئوپلیتیک*، ۳(۱۶)، ص ۱۳۱-۱۲۵. صفحی، سید محمد (۱۳۸۰). *ژئوپلیتیک فرهنگی و مسئله امنیت ملی*. تهران: انتشارات شمس.
- صفوی، سید یحیی (۱۳۸۷). *وحدت جهان اسلام*. تهران: شکیب.
- ضرغامی، برزین و همکاران (۱۳۹۱). ژئوپلیتیک شیعه یا هلال شیعه (مبانی، اهداف و رویکردها). *پژوهش‌های جغرافیایی انسانی*، دوره ۶، شماره ۱، ص ۲۱۴-۱۹۷.
- فاضلی‌نیا، نفیسه (۱۳۸۵). ژئوپلیتیک شیعه و مسئله امنیت ملی ایران. *شیعه‌شناسی*، شماره ۱۳.
- فاضلی‌نیا، نفیسه (۱۳۸۶). علل نگرانی غرب از انقلاب اسلامی با تأکید بر ژئوپلیتیک شیعه. *علوم سیاسی*، سال ۹، شماره ۳۶. فولر، گراهام (۱۳۹۰). *قبله عالم، ژئوپلیتیک ایران*. ترجمه عباس مخبر. تهران: نشر مرکز، چاپ دوم.
- کاویانی‌راد، مراد و همکاران (۱۳۹۱). *تبیین منازعات ژئوپلیتیکی شیعه و سنی (بعد از حمله آمریکا به عراق)*. در: *مجموعه مقالات همایش ژئوپلیتیک شیعه*. تهران: دانشگاه تربیت مدرس، ص ۲۱۹-۱۹۸.
- کاویانی‌راد، مراد؛ تهامی، مرتضی (۱۳۹۲). حکومت جهانی در تصور ژئوپلیتیک ایران باستان. *ژئوپلیتیک*، ۲(۲۲).
- متقی، افشین و همکاران (۱۳۹۲). بررسی نقش ژئوپلیتیک انرژی در مفهوم‌سازی هلال شیعه. *پژوهش‌های سیاست اسلامی*، سال ۱، شماره ۳، ص ۱۷۲-۱۴۷.
- مجیدی، حمید (۱۳۹۱). شیعه در خاورمیانه. *جهان اسلام*، ۱(۱)، ص ۴۵-۳۵.
- محمدپور، ارش (۱۳۸۴). *ژئوپلیتیک شیعه در خاورمیانه پس از حمله آمریکا به عراق*. در: تهران: دومین کنگره ژئوپلیتیک ایران، ص ۸۳-۹۷.
- نادری، احمد (۱۳۹۱). *ریملند شیعی و نقش ایران به عنوان تمدن اسلامی در نبرد تمدن‌ها*. در: *مجموعه مقالات همایش ژئوپلیتیک شیعه*. تهران: دانشگاه تربیت مدرس، ص ۳۴۱-۳۲۰.